

RAVSHANBEK EGAMBERDIYEV,
Guliston davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi¹

BADIIY TASAVVUR VA TAFAKKUR UYG'UNLIGI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek modern she'riyatining yorqin vakili Go'zal Begimning o'z ko'ngliga murojaat tarzida bitilgan "Mening lola ko'nglim" she'ri tahlil etilgan. Tadqiqotda she'rni xalq og'zaki ijodidagi murojaat qo'shiqlar an'anasi bilan bog'lab, uni shoiraning o'z qalbiga yo'naltirilgan hissiy maktub va ichki monolog sifatida tasvirlangan. She'r ijodkorning o'zi bilan o'zining yuzma-yuz uchrashuvi va suhbatlashuvi deb baholangan.

Kalit so'zlar: o'zbek modern she'riyati, ko'ngilga murojaat, metofofa, badiiy tasavvur, badiiy tafakkur, ramz va timsol.

Annotation: This article provides a literary-critical analysis of the poem "Mening lola ko'nglim" written by Go'zal Begim, a prominent representative of modern Uzbek poetry, in the form of an address to her own heart. The study connects the poem with the tradition of appeal songs (murojaat qo'shiqlar) in Uzbek folk oral creativity and interprets it as an emotional letter addressed by the poetess to her own soul, as well as an internal monologue. The poem is evaluated as the poet's face-to-face encounter and conversation with herself.

Keywords: modern Uzbek poetry, appeal to the heart, metaphor, artistic imagination, artistic thinking, symbol and emblem.

Go'zal Begimning "Mening lola ko'nglim" she'ri ohang, shakl jihatidan xalq og'zaki ijodidagi murojaat qo'shiqlarni eslatadi. She'rni ijodkorning o'ziga yuborilgan maktubi, deyish mumkin. Asar shoiraning tashqi meni va ichki meni bilan yuzma-yuz ushrashuvi, suhbatlashuvidir. She'rda tasvir, ramz-timsol va tashbehlar shu qadar zichki, o'quvchi tasavvurini jilolantiradi, jimirlatadi, tasavvurida bo'sh joy qoldirmaydi.

She'rning ilk satridayoq o'xshatishga duch kelamiz: "Mening lola ko'nglim". Ko'ngilning lolaga o'xshatilishi benihoya tabiiy holat. Ko'ngil – inson tirikligining bosh omili, his-tuyg'ular, qayg'u-shodliklar, orzu va umidlar qo'nalg'asi. O'zbek she'riyatida ko'ngilga murojaat qilingan she'rlar nihoyatda ko'p. Bu holatni primitiv bir jarayon o'laroq baholash mumkin. Demak, muallif ko'ngilga murojaat qilishdek an'anaviy uslubning noan'anaviy yo'lini topa olgan. Tasvirdan tasvirga ko'chganda ko'ngilning eng ko'zga ko'rinmaydigan jihatlari ham yanada bo'rttirilib, ba'zan juda ingichkalashtirilib tasvirlanadiki, ko'ngilning past-u balandi, o'nqir va cho'nqiri ushbu she'rda to'laqonli ayon bo'ladi.

Odatda, Go'zal Begimning aksariyat she'rlarida bir-biriga jinsdosh yoki shakldosh tasvir vositalaridan foydalaniladi. Biroq bu she'rda u hol kuzatilmaydi. Shoir ko'ngilni lola, maysa, tuproq, elak, yer, ingroq, singroq, shamshir qabilida ramzlashtirish orqali ko'ngil landshaftini kengaytiradi. Ko'ngilga xos turlanuvchanlik, ba'zan ayonligu, ba'zida mavhumlik hollarini banddan-bandga ko'chgandagi ramziy ishoralar, belgilar qo'yib ketish orqali konkretlashtiradi. Qolaversa, ko'ngilda inson ichki dunyosining murakkabligi, anglab, anglanishi dushvorligi, o'zgaruvchanligi va hayotning ming bir qiyofalari aks etadi. U hayotninggina emas, balki hayotdan tashqaridagi ming bir qiyofa-yu anduhlarni aks ettirgan.

¹ e-mail: egamberdiyevravshan906@gmail.com

She'r xuddi ko'ngil kabi originallikni, rang-baranglikni talab etadi. Har bir ramz – ishora zamirida yashirin o'xshatish yotadi. Xuddi she'r ibtidosidagi kabi: *mening lola ko'nglim*. Lirik men bunda o'zinig azobli, anduhli, og'ir ruhiy holatini, qayg'ularini ifodalagani aniq. Ehtimol, bu tarixiy, balki, zamondosh holatining obrazli ifodasidir. Shoira she'rlarida ranglarga alohida e'tibor qaratadi. Boshlanmadagi lola va ko'ngil qiyosiga e'tibor bering: ikkisi ham qizil rangda. Lola inson ko'ngli kabi benihoya nafis va ayni paytda nihoyatda tez shikastlanadi. Inson qalbini nurlantiradigan ham, ozorlantiradigan ham uning his-tuyg'ularidir. Har bir misrada, har bir so'zida ijodkor inson qalbining o'ziga xos holatini, ichki ziddiyatlarini, psixologik o'pqnolarni tasvirlaydi. Hatto u so'zlarning joylashuvdagi oraliqda ham sezilib turadi. She'rning ikkinchi misrasi hayratingizni oshiradi, tasavvurlaringizni boshqa bir manzilga yetaklaydi: *"dilimga ignada teshilgan kunlar"* ifodasi betakror metoforik tasvir bo'lib, uning qalb og'riqlarini, azoblarini nechog'li zalvorli ekanligini anglatadi. Lirik qahramon – hayotsevar. U hayotning azoblaridan, qiyinchiliklaridan aslo cho'chimaydi. Igna – qalbga yetkazilgan azoblar, ozorlar, og'riqlar va sezuvchanlik timsolidir. Og'ir kechinmalariga qaramay, lirik qahramon lola kabi o'z latofatini, zarofatini, o'z go'zalligini yo'qotmaydi. Igna og'riq berish bilan birga go'zallik, yuksak san'at asarini yaratuvchi dastgohdir. Demak, lirik qahramonning dard va anduhlari azob berishi asnosida alohida bir go'zallik timsoli ekani satrlar qa'riga berkitilgan.

Uchinchi misradagi antiteza nihoyatda nozik: *"ko'z yoshimdan shabnam yaralgan balkim"*. Ko'z yoshi – alam, g'am; shabnam esa – alamlardan, azoblardan, forig' bo'lish, poklanish belgisi. Tasvir obyektining ma'nosi, holati va tasviri misradan misraga, so'zdan so'zga o'tgani sari ifodaning kuchayib borganligini kuzatiladi. She'rda qo'llanilgan har bir ramz va tashbehlar tasvirni obrazli ifodalashga she'r ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Ehtimol, uning qalb og'riqlaridan azoblaridan *"yaralgan shabnam"* she'rdir!? Bu she'rda allaqanday betakrorlik quyidagi misrada yana-da bo'rtib ko'rinadi: *"barmog'im uchidan dumalar quyosh"*. Bu hali she'riyatda *"qo'llanib ko'rilmagan"* metaforik tasvirdir. Shoira tasavvurining, tafakkurining inja jilvalari aynan mana shu ifodada aks etgan. Ushbu nuqtada ijodkorning badiiy idroki, badiiy tafakkuri hamda badiiy tasavvuri bir nuqtada tutashadi. Shu boisdan ham ular olamni ramz, timsol-tashbehlar, obrazlar orqali idrok etishni xush ko'radi. Quyoshning barmoq uchida dumalab osmonga labini tekkizishi ruhiy ko'tarinkilik belgisi, tasavvurni yoritadigan manzara. Dumalayotgan quyosh yorug'likning, yilt etgan umidning, ko'ngilning eng chuqur yerlarida yotgan, biz hali nomini ham topib ulgurmagan tuyg'ularning ifodasidir. Shoira ijodida shamol xayolga kelib-ketuvchi o'ylar oqimi sifatida tasvirlanadi. Bu she'rda esa kelib-ketuvchi ming xil o'ylarning yangilanishiga ishora mavjud. Bolalikda arg'imchoqda hamma uchgan. Arg'imchoq tortishish kuchi ila u yoqdan bu yoqqa kuchli yelar ekan, inson yuragiga lahzada oydinlik inadi, yuziga zarb bilan urilgan shabadada yashovchan bir ruhdan kattaroq tuyg'ularni sezadi. Aytolmaydi, tuyadi, his qiladi. So'zga aylanmaydigan baxtiyorlikni, oydinlikni yashaydi odam. Shoiraning ushbu lirik topilmasi ana shunday uchqur baxtni tortiq etadi.

Birinchi band nihoyasidagi tasvir yana-da hayratomuz: *"shamol bilan esgan qizg'aldoq ko'nglim"*. She'rning birinchi bandida misradan misraga o'tar ekansiz bironta motiv takroriga duch kelmaysiz hisob. Misradagi *"qizg'aldoq ko'nglim"* birikmasi orqali u kitobxon diqqatini ko'ngilga qaratayapti. Bu metaforik sifatlashning xususiyati. Birikma bilan u ko'ngilning nozik va nafis ekanligiga yana bir bor ishora qilyapti. Qizg'aldoq – yangilanish ramzi.

She'rning ikkinchi bandi birinchi misrasi ham ko'ngilga murojaat qilish bilan boshlangan: *"Mening maysa ko'nglim"*. Maysa – ushbu she'rda yashash, erkinlik, hayotiylikni ifodalovchi obraz. Ramz sifatida esa sabrning, bardoshning timsolidir. *"Ramzlar ongosti – ko'ngil tubining mevasi"*, deydi Erix Fromm.[2] Sabr, bardosh inson hayotining davomiyligini belgilab beruvchi omillardir. Bir mayinlik, yashillik, jilvalanish, hayotparvarlik, tiriklikng yashil qoni aks etgan.

Soʻzdan yaralgan moʻjiza ular. Ijodkorga hissiyotlarini nozik tarzda ifoda etish imkonini bergan: *“koʻzini uqalab koʻnglingga boqqan”*.

“Dunyoni dumalab allalar aytgan” misrasida esa jonsiz narsani shaxs holiga keltirishi (tashxis), uni xuddi ona kabi allalar aytirishi (intoq) sanʼatidan foydalangan. Tasvirda dunyo ona obrazi sifatida gavdalangan. Alla esa onalik timsoli. Dunyoni aytgan soʻzlaridagi “y” tovushi soʻzlar ohangdorligini taʼminlagan. Shoir mahorati hayotdagi tushunchalarni galma-galdan misralarga marjondek tizadi: *“boshimdan, sochimdan, tirnogʻimgacha togʻlar oqib oʻtgan”* Tana aʼzolarining uyushiq boʻlak shaklda ifodalanishi qism orqali butunni ifodalashdir. Inson aʼzolarining bejizga uyushiq boʻlak sifatida keltirmadi. U oʻzi uchun zamin hozirladi. Chunki bu matn talabi taqozosi. Togʻlar oqib oʻtgan ifodasi – metafora. Bu orqali u ulkan hayotiy sinovlar, ogʻriqlarni ifodalayapti. Folklorshunos Shomirza Turdimovning *“Xalq qoʻshiqlarida ramz”* kitobida yozilishicha: *“Togʻ – ota-ona: suyanchiq, ota yurt, tayanch, orzudagi muhabbat singari ramziy maʼnolarga ega. Togʻ makon, tangrining uyi, ajdodlar ruhi qoʻnim topuvchi joy, homiy eranlar – chiltonlar makoni sifatida talqin etiluvchi mifologik dunyoqarashga bogʻlanadi.”*[3] Sheʼrda togʻ inson bardoshining, sabrining, matonatining, magʻrurligining timsoli sifatida tasvirlanadi.

Keyingi misralarda lirik qahramonning iztirobi yanada boʻrtib koʻzga tashlanadi. Aynan shu misralarda sheʼr kulminatsion nuqtaga koʻtariladi:

*Ezib oʻtilganda koʻkargan koʻnglim
koʻkargan “uh”larni koʻtargan koʻnglim, –*

“k” hamda “o” tovushlari misralarda ohangdoshlikni taʼminlagan. Shaklan bir xil koʻkargan soʻzlari tajnisi tom, yaʼni toʻliq shakldoshlikka asoslangan. *“Ezib oʻtilganda koʻkargan koʻnglim”* misrasida maʼno jihatdan oʻzaro zid, qarama-qarshi boʻlgan soʻzlarni qoʻllash bilan tazod vositasidan oʻz badiiy maqsadiga erishganligini kuzatamiz. “Koʻnglim”, “koʻkargan” soʻzlarning takrori esa sheʼr ritmini kuchaytiradi. “Uh” ichki faryodlar, ichki ogʻriqlar, ichki azoblar timsoli. Dunyoga dumalab allalar aytgan lirik qahramon nafaqat oʻzida oʻzining, balki boshqalarning ham iztiroblarini koʻtaruvchi qalb sifatida talqin etiladi.

Sheʼrning uchinchi bandi ilk misrasidayoq metoforaga duch kelamiz: *“Mening elak koʻnglim”*. Elak – oq-u qorani ajratadigan, sinovlardan mardonavor oʻtgan inson timsoli sifatida tavsiflanadi. Shu boisdan ham u hayotda oqu qorani, yaxshi-yu yomonni ajratishning ruhiy mezon – elak koʻngli deb biladi. *“Elagan bir umr oqu qorani”* misrasi lirik menning ruhiy saralash jarayonini anglatadi. Oq-u qora kabi zid maʼnoli soʻzlarni qoʻllash orqali u oʻzining poetik maqsadiga erishgan.

Soʻz matnda muayyan shaklda, muayyan holatda namoyon boʻladi. Ijodkor ifodada favquloddalikka, gʻayrioddiylikka, gʻaroyiblikka intilganligini quyidagi misra isbotlaydi: *“qalbiga yopishib qolgan gʻussani”*. Darhaqiqat, favqulodda, gʻayrioddiy ifoda.

Keyingi ikki misra parallel tarzda tabiat hodisasi bilan uygʻun holda tasvirlanadiki, badiiy maqsad tabiat fonida yanada ravshan ifodalanadi:

*“yurakni elagan
tunni elagan”*

Maʼlumki, tun adabiyotda sustlik, ayollik va gʻayrishuuriy mayllar bilan qiyoslangan. Garchi ramz sifatida turli sheʼrlarda bir xil ramzlar olinsa ham ular har sheʼrda turli-turli vazifani bajarib keladi. Bu sheʼrda esa tun qorongʻulikning, yolgʻizlikning ramzi sifatida tavsiflanadi. Tunni elagan birikmasi – indivudal birikma. Har bir birikma tilning jozibasini ochishga xizmat qilgan.

Tasvir va ifodaning aniqligi badiiylikning yetakchi mezonlaridan hisoblanadi. Bu quyidagi misralarda ynada yaqqol namoyon boʻladi:

*“bukri orzularin silagan bir-bir
mening elak koʻnglim”*

Orzu tuyg‘u va istakning romantik ko‘rinishi. Biroq ana shu go‘zal va romantik orzuning bukri bo‘lishi bu tamoman boshqa masala. Inson bukri bo‘lsa biologik jihatdan nomukammal hisoblanib, maromdagi ishlarni bajarishga noqobil bo‘ladi. Orzuning bukriligi esa ro‘yobga chiqmay yillar qa‘rida zax bosib qolib ketgan istaklardir. Shoira bu o‘rinda ham kitobxon tuyg‘ulariga borib urilib, poetik muhit yaratadigan ramz, obraz va ishoralarga e‘tibor qaratadi.

Odatdagi bandlar kabi to‘rtinchi band ham metaforik tavsif bilan boshlanadi: *“Mening shamshir ko‘nglim”*. Muallif qalbni shamshirga qiyoslaydi. Shamshir keskir qilich, ezgulik, adolat, haqiqat yo‘lida qo‘llaniladigan qurol. Shoira bu obraz vositasida o‘z haqiqatlari uchun kurashayotganini anglab yetish mumkin. *“O‘zimni maydalab to‘g‘ragan”* misrasini o‘qib yuragingiz eziladi, o‘zingizni har bir mayda bo‘lakdan qayta butlanayotganingizni his qilasiz. Qalbingiz o‘rtasida uzun dor, unda jarohatlaringiz osig‘liq turgandek tuyuladi. Bir odamga buncha azob, buncha og‘riq og‘irlik qilmaslikmikan? Har qanday azobning asosi vaziyatni o‘zgartirish istagidir. Bu esa o‘z navbatida taraqqiyotni ta‘minlaydi. O‘tning gurillab yonishida, suvning to‘lqinlanib, gupirib oqishida tozalash, poklash xususiyati bor. Xuddi shu kabi qalbning yonishida, tuyg‘ularning gurullashida, ko‘ngilning daryoday shovullashida ham tozarish, tozalanish bor. Shoira tuyg‘ularini ko‘ngil girdobiga tashlab tozalaydi.

To‘rtinchi bandning ilk misrasi: *“mening shamshir ko‘nglim”* va beshinchi bandning boshlanmasi: *“mening tuproq ko‘nglim”*. Ijodkor bandlari ma‘no zidligini kuchaytirish orqali tazod san‘atidan unumli foydalanadi.

Beshinchi band boshlanmasi Yassaviyning *“Tuproq bo‘lgil olam seni bosib o‘tsin”* satriga hamohang. Tuproq – yaratish, sabr, hokisorlik, mehnat, ko‘karish, yuksalish ramzi. Kulfat, mashaqqat, ozorlar ko‘ngildan ko‘tariladi. Shu sababli ham: *“dunyo ranjlarini shudgorlab ekan”*, deydi. Misrani o‘qish asno dunyo mashaqqatlari bilan og‘rigan shoira siymosi ko‘z oldimda gavdalandi. Dunyo ranjlarini birikmasi uning dardi dunyoviy dard ekanligini anglatadi. So‘zning, badiiy dardning moddiylashuvi go‘zal bir manzara hosil qilgan.

“Qora shodliklarni yutingan” misrasi quvonchning og‘riqli, azobli tomoni tasviridir. Jumlada Garsia Lorkaning *“Qayg‘uli shodlik”* [4] va *“Qora shodliklarni yutingan”* satrlari bilan o‘xshatish va o‘xshatilishda mushtaraklik bor. Har ikkalasi ham oksimoron usuli asosida shakllantirilgan.

“Yiqilgan, yiqila turib gullagan” ifodasi lirik menning hayotsevarlik, kurashuvchanligini anglatadi. Ifodada yiqilgan, yiqila turib gullagan ham lirik qahramon. Ya‘ni har ikki holatning ham manbayi bir. O‘ziga xos tazod. Shoira boshqa bir she‘rida *“Men yiqilgan chohda gullar atirgul”* deb yozgan edi. Bu satrlar biri ikkinchisining davomiday taassurot uyg‘otadi.

Band boshidagi misrada tuproq, band nihoyasidagi misrada esa yer sinonimini qo‘llanilishi ma‘noni yana-da kuchaytirgan. So‘nggi band ham metaforik ifoda bilan boshlangan: *“mening singroq ko‘nglim”*. Quduq o‘z iztiroblari bilan doimiy yolg‘iz qolish uchun maskan timsolidir. Yolg‘iz insonning hamrohi ko‘ngli. *“Quduqqa egilib “hayyo huu” degan”*. Buni jirik menning o‘ziga qilgan ichki xitobi, o‘zini tinglash holati deyish mumkin.

“Oyoqda rasmini chizgan osuda” tasvirida qahramonning takrorlanmas, injiq hislari suvratini ko‘ramiz. Balki bu suvrat uning qalbida chizilgan vatan manzaralarining aksidir... *“Ko‘zlaringni o‘qib charchamas ko‘zim, menga kuch beradi undagi jilo”* [5] tasviriga monand misra:

*“ko‘zinga ko‘zimdan bir tomchi tushgan
ko‘zingda ko‘zimning muhri yo‘qolgan”*

Ko‘z tasviri shoira she‘rlarida ko‘p uchraydi. Lekin har bir she‘rda turli holatni, turli badiiy maqsadni ifodalaydi.

“G‘ijim yuragimni ro‘molday o‘rab” tashbehida aynan milliy kolorit yorqin ifodalangan. Nafaqat lirik qahramonning jussasi, hatto dardlari ham uyatchang, iboli va hayolidir. Mana aynan shu nuqtada Sharq ayolining yuragi aniq ifoda etilgan.

*“ayol deb alqagan
mening ingroq ko‘nglim”*

Alqamoq – maqtov, ingramoq esa dard, og‘riqdan hosil bo‘ladigan tovush ifodasi. Ikki tushuncha o‘zaro bir-biriga qarshilantirilgan.

Tabiat inson tuyg‘ularini ham bevosita, ham bilvosita ta’sir etadi. She’rdagi “lola”, “qizg‘aldoq”, “maysa”, “tuproq”, “shabnam”, “tikan”, “tong” kabi betakror obrazlar bevosita tabiat bilan bog‘liq. She’rda maysa insonning ruhiy yangilanishi, umid va orzularga intiluvchanligi, yashashga intilshining ramzi o‘laroq tasvirlanadi. Hissiy kechinmalar inson tasavvurini boyitadi, ruhiyatni harakatlantiradi, bular esa bevosita idrokka, tafakkurga daxl qiladi.

She’rda shoira individual mahoratining belgisi bo‘lgan ruhiy holat bilan bog‘liq ifodalar mavjud: ingroq, singroq. She’r ijodkorning ko‘ngilga murojaati tarzida bitilgan bo‘lib, olti bandda olti marotaba murojaat qilinadi:

1-band: mening lola ko‘nglim

2-band: mening maysa ko‘nglim

3-band: mening elak ko‘nglim

4-band: mening shamshir ko‘nglim

5-band: mening tuproq ko‘nglim

6-band: mening singroq ko‘nglim.

She’rdagi bandlararo murojaat takrori badiiyat tizimidagi muhim unsurlardan biri hisoblanadi. Har bir band boshida birikmaning takrori ilgari surilib, badiiy mantiqni ochishga xizmat qilish asnosida she’r ohangini ta’minlab, ichki musiqiylikka sayqal beradi. Har qanday matn takror ohangiga moslashadi, ohangning o‘zida psixologik qurilma mavjud.

Ijodkor mazkur she’rida xalq qo‘shiqlardagi murojaat, mumtoz adabiyotimizdagi halqa usulini omixtalashtira olgan. Halqa – mumtoz she’riyatimizda keng qo‘llaniladigan badiiy vositalardan biri. Bu usuldan u bandlarni o‘zaro bog‘lashda “mening” so‘zini takrorlash orqali erishgan. Bu unga she’rning boshqa bandlarini qamrab olish va kompozitsiyon yaxlitligini ta’minlash imkonini bergan.

Bu o‘rinda quyidagi badiiy mantiqqa amal qilgan holda she’rdagi badiiy yechim sari yaqinlashish mumkin. Butun dunyo absurd adabiyotida bo‘lgani kabi she’r bir paytning o‘zida hamma narsa haqida va hech narsa haqidadir.

Milliy folklorimizdagi murojaat qo‘shiqlarda, mumtoz adabiyotimizdagi halqa usulida modern she’riyatga xos ayrim belgilar mujassam.

Mazkur she’r tahlili orqali o‘zbek modern she’riyatida jahon modernistik asarlari kabi sovuqqonlik va rangsizlik, harakatsizlik va aqliy labirint emas, hissiy harorat va tasavvur tarovati ustun ekani muhtamal fikr sifatida taqdim etildi. Zotan, shoir Sanjar Yanishev aytganidek, bu o‘zbek modernining “haroratli modernizm”(Теплый модернизм – izoh bizniki – R.E.) [6] jarayonini yashab o‘tayotganiga bir dalildir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Erix Fromm. *Ozodlikdan qochish*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – B. 73
2. Shomirza Turdimov. *Xalq qo‘shiqlarida ramz*. – Toshkent, 2020. – B. 37.
3. Federiko Garsia Lorka. *Eng qayg‘uli shodlik*. Shavkat Rahmon tarjimasi. – Toshkent: G‘G‘ulom nashriyoti, 1988. – B. 158.
4. Ko‘zlaringni o‘qib charchamas ko‘zim. // “Sharq yulduzi” jurnali. 1999-yil 1-son. – B. 159.
5. Янышев С. Тёплый модернизм, или вызов традиции. Анон-Гранат. Современная поэзия в Узбекистане. – М.: Руслана, 2009. – 305 с.
6. *t.me/guzalbegim_blog*.